

Evropská integrita jako dialog [1996]

Čeští myslitelé, uvažující o předpokladech politické integrace Evropy jako aktuálního úkolu, který byl před Evropou dnes postaven, nemohou mlčky přejít Patočkovy úvahy o „zániku západního světa“, ano o „zániku Evropy a o novém „světě poevropském“, resp. o „době poevropské“. Patočka výslovně navazuje na Barracloughovy úvahy ze šedesátých let, ale spolu s nimi (i dalšími) vlastně jen v nové variaci připomíná starší myšlenku Spenglerovu. Co to znamená pro nás, jestliže chceme vážně a do hloubky nejen hovořit, ale zejména přemýšlet o sjednocené Evropě? Jakou otázku nesmíme přejít, na jakou otázku nesmíme zapomenout? Je to otázka z nejzávažnějších: je to, o čem mluvíme jako o budoucnosti Evropy, opravdu ještě Evropa? Neznačená organizačně, správně, ekonomicky a finančně, snad i vojensky sjednocená Evropa vlastně jen vytvoření falešné Evropy? Neznačená to konec, zánik Evropy navzdory zachování formy? Není právě ono mluvení o integrované Evropě jakýmsi vítězstvím byzantské rétoriky a jakýchsi vnějškových rituálů, ohlašujících konec evropanství?

Mluvíme-li o politické budoucnosti Evropy a o politických předpokladech její integrace, nemůžeme a nesmíme zapomínat na to, že Evropa jako POLIS či spíše MEGAPOLIS navzdory některým významným pokusům v minulosti nejenom dosud nikdy neexistovala, ale nikdy nebyla takovýmto způsobem ani projektována. Až dosud se mocenské i kulturní expanze evropského, eventuálně pseudoevropského charakteru nikdy nedržely nějakých geografických hranic, nýbrž šlo jim o celý svět (pochopitelně o tzv. „náš svět“, do něhož pak měli být velkoryse a paternalisticky vtaženi i ti, kdo k němu původně nenáleželi, tj. oni dosud nekultivovaní, BARBAROI, ti, kteří ještě nedovedou ani náležitě promlouvat, srozumitelně vypovídat, tedy kdo nemají LOGOS). Je charakteristické, že všechny tři první velké pokusy, makedonský, římský a germánský, byly podniknuty poevropštěnými barbary, tj. těmi, kdo byli za barbary původními „Evropany“ považováni. A právě tito původní Evropané se na tyto aktivity poevropštěných barbarů dívali nejen s nedůvěrou, ale často s opovržením, a dokonce nenávisť. Právě proto se také velice brzo ukázalo, že tu nejde ani jenom, ani na prvním místě o pouhé dobyteltství, o nějakou novou hegemonii pouze mocenskou.

Evropské dějiny ukazují něco, co unikalo archaickým lidem prostě z nedostatku perspektivy, totiž že je rozdíl mezi vznikem, trváním a zánikem říší na jedné straně a mezi vznikem, životem a zánikem civilizací a zejména kultur. Jsou kultury, které žijí v symbióze s určitými říšemi, ale nejsou s to je přežít po jejich pádu. Jsou kultury, které jsou původnější než vznik jakékoli říše anebo které se s žádnou velkou říší nikdy nesžily, nebo alespoň ne natrvalo. Starověké řecké státy a státečky spolu ve vzájemných vztazích a někdy spolupráci vytvořily jednu velkou kulturu, bez níž si Evropu nelze

vůbec myslet, ale nevytvořily jedinou říši, i když nelze přehlédnout zřetelný zrod některých významných gravitačních center. Makedonci byli většinou Řeků považováni za barbary, a museli si proto vymýšlet své řecké předky a svůj zároveň božský a zároveň helénský původ. Války proti Peršanům byly vedeny ve jménu všehelénském a nešlo v nich ani jenom o dobyteltví, ani jen o kořistění, nýbrž především o rozšíření (kulturního) světa, o šíření řecké myšlenky a kultury. Právě proto spolu s válečníky se Alexandrových výprav účastnili také tehdejší vědci a učenci a vedle nuceného dohledu nad správou země byly na důležitých místech vybudovány ukázky řeckého způsobu života (jak to bylo pravidlem již v dobách starší řecké kolonizace, na kterou mohli Makedonci navázat). Evropa nikdy nebyla totožná s říší, ale byla to určitá kultura či kulturní tradice (nejlépe snad: celá řada kulturních tradic). Proto platí i do budoucnosti, že Evropa jakožto evropská tradice (soubor evropských tradic) nemohla být založena a nemůže být udržována pouhými nástroji, jen vnějšími prostředky. Právě proto bude naší hlavní otázkou, zda dosavadní evropské tradice poskytují nějaký poukaz, nějaký pokyn v tomto směru. Každá mocenskopolitická struktura se musí opírat o to, co tu je; naproti tomu kultura se musí opírat především o to, co tu není, co tu už není, totiž o minulost.

Myšlenka evropské integrity znamená důraz na Evropu jako jednotu, jako celek. Můžeme se tázat, zda Evropa vůbec někdy byla celkem a v čem její integrita spočívala, když ne na dobyteltví a podmaniteltví (kterého ovšem jinak bylo i v evropských dějinách velmi mnoho). Pokud by snad někdo měl za to, že Evropa celkem nikdy nebyla, pak nestačí se jen dohadovat, co by její zamýšlenou a očekávanou integritu mohlo do budoucnosti založit, ale je třeba z toho zřetelně vyvodit, že tu nepůjde o Evropu ve starším, původním smyslu, nýbrž o něco jiného, co omylem nebo snad z důvodů plánovaného zmatení budeme tímto jménem nazývat. Jistě je zbytečno ztrácet slova a čas připomínáním, že garantem jednoty Evropy nemůže být zeměpisná soupatřičnost. V dějinách se Evropa už hned na počátku formovala a rozrůstala kolem Středozevního moře, takže k ní vlastně náležela Malá Asie (první připomínání filosofové přicházejí do Řecka jako utečenci z Malé Asie před Peršany, zatímco později Makedonci zase situaci na čas zvracejí) a severní Afrika, zatímco „evropský“ sever se do Evropy dostává až mnohem později, a to hlavně až spolu s křesťanstvím.

Právě dějinná úloha křesťanství je pro Evropu konstitutivní. Řecká filosofie po vrcholu v Platónovi a Aristotelovi jako by upadala, a zejména nedokázala udržet docílenou úroveň myšlení. Jednotlivé nápady se množí, ale velkých myslitelů ubývá. I tak velký myslitel, jakým byl Plótinos, si zadává s orientálním mýtem a mystikou, a tím víc jeho přívrženci. Helénistická filosofie nemá dost motivace k novému zápasu s mýtem a je nakloněna synkrezi a přímo zmatenosti tím spíše, že nové mýty si na sebe navlékají pseudofilosofické hadříky. Řádný a vskutku silný důvod pro

odmítání mýtu a pro duchovní zápas s ním mají pouze jisté skupiny Židů a křesťanů, později také některých arabských učenců, kteří se zvláště při arabských výbojích zejména v severní Africe setkávají s řeckými filosofickými a vědeckými spisy. Můžeme považovat za vysoce pravděpodobné, že bez některých židovských, arabských a křesťanských myslitelů by s řeckou filosofií i vědou bylo došlo nejenom k velikému úpadku, ale že by s nimi byl býval asi skutečný konec. Jeden čas po pádu Říma to už jako konec opravdu vypadalo. Obnova byla nesnadná a trvala dosti dlouho a byla zčásti umožněna také arabským zprostředkováním, a to nejen literárním, nýbrž jednu dobu také politickým (např. díky značně liberálnímu intelektuálnímu prostředí na hispánském poloostrově). Evropské tradice jsou proto neoddělitelné a neodmyslitelné od tradic židovských a od arabského zprostředkování řecké i hebrejské antiky. Nešlo ovšem vždycky jen o pozitivní prvky, ale někdy se duchovní vývoj Evropy ubíral po cestách značně křivolakých a leckdy hanebných. Na ty ovšem Evropané v budoucích dobách navazovat nemusejí a také by neměli. V dějinách je třeba svobodně navazovat na to nejlepší z minulosti a nenechat se zotročit setrvačnostmi z minula.

Takovéto dějinné vědomí, podmiňující všechno dějinné jednání, a tím i dějiny samy, je ovšem integrální součástí nejlepších evropských tradic. Svobodná volba toho, nač budu navazovat a na co nikoliv, co hodlám oživovat a co naopak nechám zemřít a upadnout do zapomnutí, předpokládá jakousi novou životní orientaci, která je přímo protivná orientaci archaických lidí na dané archetypy. Taková svobodná volba už nerozeznává jen mezi tím, co je skutečné a co pouze zdánlivé, jak k tomu vede řecké myšlení, ale rozeznává mezi tím, co vede do budoucnosti, a tím, co nás strhává do minulosti. Sama minulost tak dostává nový, odlišný význam: minulost (přesněji praminulost) přestává být „pravou“ (tj. nadčasovou) skutečností, ale je chápána jako to, co už není (zatímco v mýtu je praminulost tím, co „jest“, tj. co se vždy znovu může ukázat jako „jsoucí“). **Jeden** z nejvýznamnějších odkazů předpojmového (a tedy předfilosofického) starohebrejského myšlení spočívá v rozpoznání, že daleko skutečnější, protože významnější je to, co nebylo a není, ale přichází, tj. (pravá, minulostí neodcizená a nepřeválcovaná) budoucnost. Do té doby a ani nikdy potom nepřekonaný důraz židovských proroků na nové, na to, co přichází, na budoucnost, je neodlučně spjat zprvu s Izraelem jako subjektem, k němuž tato budoucnost adresně přichází a jemuž se otvírá, a později zejména v křesťanské reinterpetaci s každým, třeba lidsky vzato nejubožejším jedincem jako subjektem zaslíbené budoucnosti, jako subjektem budoucnosti jakožto výzvy.

Právě v křesťanství se setkávají dvě veliké myšlenkové, ale také celostně životní tradice, totiž řecká a židovská, a to nejenom aby na sebe vykonávaly nějaký vliv a nechávaly na své partnerce stopy tohoto vlivu, nýbrž dostávají

se do staletí a tisíciletí trvajících rozhovoru, v němž argumentem není síla a moc vnější, nýbrž pouze síla a moc niterné přesvědčivosti. To je fenomén, k němuž nenajdeme nic podobného ve vzájemném setkávání a ovlivňování jiných kulturních tradic. Rozhovor a setkání v rozhovoru nese dodnes řecké pojmenování: dialog. Jde o řecký vynález, mohli bychom říci: jakási antivakcína proti jednosměrně donucujícímu LOGU. Podstatou instituce dialogu je otevřenost v přesvědčení, že tam, kde se spolu sejdou v rozhovoru dva nebo více lidí, může se stát, že budou osloveni „pravdou“, tj. myšlenkou, kterou na počátku neměl nikdo z účastníků (jinak by šlo o pouhé přemlouvání ze strany toho, kdo s tou myšlenkou přišel). Prostřednictvím zejména vrcholných křesťanských myslitelů (a vskutku žádných jiných, mimokřesťanských) došlo k oné světodějně myšlenkové a duchovní, tisíce let trvajícím „události“ setkání a střetání řecké a hebrejské tradice v rozhovoru, v dialogu, jehož výsledkem se zdá být něco, co nelze odvodit ze žádné z nich samotné. Toto „něco“ je vlastní Evropa. Politická, ekonomická, finanční a vůbec jakákoli organizační integrace států a národů žijících na evropském subkontinentě snad může pomoci (ale jen napomoci) tomu, aby se tato ještě ne zcela uskutečněná Evropa stala živou (a tedy neumírající, nekončící) pluralitou tradic, které spolu zůstávají v rozhovoru, třeba i ostře kritickém a bojovném; nic by totiž nebylo ve větším rozporu s nejlepšími evropskými tradicemi, kdyby to mělo skončit v nějakém kulturním a myšlenkovém „Eintopfu“, kde by tolerance měla větší váhu než pravda, správnost, spravedlnost, právo atd. atd.

Evropanství, jak o něm víme z historických líčení, je ovšem velice často této vizi panevropského (a v perspektivě i ve skutečnosti celosvětového) dialogu krajně vzdáleno. Proto nezbývá než se opřít o něco, co bych nazval „sókratovskou vizí“, ne proto, že by ji už býval Sókratés zřetelně formuloval, ale protože je velmi úzce spjata s jeho tzv. vědoucím nevědáním. Poměrně pozdní legenda onu myšlenku připisuje dokonce ještě staršímu filozofovi, totiž Pýthagorovi, který také jako mnozí jiní utekl ze svého rodného Samu do Eleje. Ten prý pro sebe odmítl pojmenování mudrc, SOFOS, neboť moudrost je vyhrazena bohům. Nám lidem zůstává jen touha po moudrosti a láska k ní, tedy FILOSOFIA. U Platóna, který tuto argumentaci jakoby opakuje, aniž by ovšem Pýthagoru citoval, je pak FILOSOFIEIN a FILALÉTHEIN položeno na roveň. Mohli bychom tedy říci, že k pravému evropanství náleží touha po pravdě a láska k ní, ale zároveň vědomí, že tuto pravdu člověk nemá a nemůže mít ve svém držení, nýbrž že o ni musí vždy znovu usilovat, a to v rozhovoru, v dialogu s těmi, kdo o to usilují jinak, jdouce po jiných cestách, ale se stejnou touhou a stejnou láskou k pravdě. V tomto rozhovoru je pak odůvodněna naděje, že její účastníci někdy mohou v určité situaci zaslechnout hlas pravdy, která jako výzva oslovuje, koho chce a kdo je otevřeností k druhým milovníkům pravdy vycvičen, jak naslouchat pravdě samé.

Masaryk spojoval trvání států s idejemi, na kterých byly založeny. Pokud nebudeme chtít Masarykův platonismus revidovat v duchu Patočkova negativního platonismu, nezbyvá nám než připustit, že ideje přicházejí a odcházejí, a proto vposledu také státy přicházejí a odcházejí (i když státy se hroubí i z jiných důvodů než proto, že umírají ideje, na nichž státy byly postaveny). Pravda však nikdy neodchází, nepomíjí, nýbrž vždy znovu přichází. Pravda, právo, spravedlnost atd. „zvyšuje národ“, jak víme ze SZ. Ale rozhodně ne tak, že by se někdo mohl stát jejich dohlížitelem nebo šafářem. Aristotelés říkal, že místo pravdy je ve výpovědi, v LOGU. Byla to dvojí chyba. Jen dialog (a také reflexe jako redukovaný dialog) je místem, kam pravda ráda, ale nevynuceně přichází. Evropa má budoucnost jen jako společenství těch, kdo spolu hovoří, kdo zůstávají v rozhovoru, v dialogu a kdo uprostřed rozhovoru spolu očekávají světlo pravdy vyjasňující, co je právě tím pravým postupem, tím pravým činem v daných okolnostech. Jinak se to, co chceme politicky integrovat, bude „Evropa“ jen jmenovat, ale se skutečným evropanstvím to bude mít jen málo společného.